

På kulturforskningens bakgårdar

Om det obetydligas kraft

Orvar Löfgren

Lunds universitet
orvar.lofgren@kultur.lu.se

Billy Ehn

Umeå universitet
billy.ehn@kultur.umu.se

Abstract

In contemporary cultural studies there has been a marked focus on a modern world in flux and transformation. Life is often depicted in terms of an ever-increasing individualism and a constant fragmentation of social life and old collectives. This paper takes a critical look at this genre. What kinds of processes that create stability and continuity in people's lives are overlooked or ignored? How can we develop analytical perspectives to capture such undercurrents in society? One such field is explored – that of everyday routines. The argument is that it is precisely their seemingly trivial and insignificant position that may make routines powerful in society.

Keywords:

*Everyday life studies,
social transformations,
rituals,
habits,
class*

A single self can be a crowded house – sometimes a veritable township – of diversity. (–) A fashion model says, "My portfolio kills everybody's. Every time you turn the page, it is a different person." A songwriter says, "I take on different characters. I mean, why should I be me?" A player of fantasy games says, "Why be yourself, when you can have the fun, and the risk, of being someone else?" A writer says, "Nowadays people can experiment with their lives".

I introduktionen till sin bok *Transformations. Identity Construction in Contemporary Culture* diskuterar kulturforskaren Grant McCracken (2008:xx) vad han ser som en ny era: transformationens tid –

ett nu när människor kan experimentera med olika jag, leka med identiteter. Världen är vidöppen. Vem vill jag vara idag?

McCracken är en idérik forskare som under åren inte minst intresserat sig för konsumtionens kulturanalys. Här analyserar han vad han kallar transformativa rutiner genom vilka individen skapar nya privata och offentliga jag. Han beskriver en värld av "total makeover" och hämtar mycket av sitt stoff från populärkulturens värld: dokusåpor, Hollywoodfilmer, bloggar, musikvideos och reklam. Genom att kontrastera dagens postmoderna identitetsarbete mot tidigare epoker argumenterar han för att vi nu gått in i ett nytt kulturellt skede.

Vi har inga problem med hans betoning av det lekfulla och kreativa i att

gestalta det egna livet i dagens samhälle, problemet är snarare att han skriver in sig i en alltför förutsägbar genre inom nutida kultur- och samhällsforskning, som ofta överbetonar föränderlighet och "total makeover". Och det är detta vi vill diskutera i det följande. Vilka upptrampade stigar och alltför svepande generaliseringar om "vart samhället är på väg" har skapats inom kulturforskningen? Hur kan vi nå en mer balanserad bild genom att fokusera på det förbisedda, till synes alltför vardagliga och triviala och inte minst då kulturella processer som skapar kontinuitet och stabilitet i människors liv, t.ex. rutiner? Just i kraft av sin osynlighet och skenbara trivialitet kan processer som dessa reproducera makt och hierarkier.

Föränderlighetens retorik

Att gång på gång läsa om en värld stadd i konstant förändring, där allt fast förflyktigas och ingenting förblir detsamma, kan skapa en viss matthet. Nya identiteter prövas och förkastas, det existerar ingen ordning utan bara en konstant omorganisation. Verkligheten beskrivs som alltmer komplex och svårfångad. Människor upplever en mental överbelastning i en värld av överflöd och valmöjligheter; det skapar både stress och vilshenhet.

I denna berättartradition som inte bara återfinns i den offentliga debatten utan även hos många samtida forskare beskrivs västerlandet ofta i termer av en ständigt ökande individualism och fragmentering av sociala världar. Traditionella kollektiv och delade föreställningsvärldar löses upp, klass och andra former för kollektivism ersätts av en brokig mångfald av livsstilar. Människor försöker kompensera sin otrygghet med att söka tillflykt i konsumtion och är besatta av ytan.

Det är uppenbart att scenarier som dessa fångar tendenser i samtiden, men de innebär även starka överdrifter och svepande generaliseringar. För vem och var, när och hur stämmer denna diagnos?

McCrackens bok är bara ett exempel på denna typ av framställningar, som baserar sig på vad man skulle kunna kalla en dubbel dramatiseringsfälla. Först och främst byggs argumentationen ofta upp genom vad sociologen Paul du Gay (2003) kallat "epokiseringens tyranni". Det är en dramatiseringsteknik som bygger på en dikotomins logik, där ett radikalt annorlunda "nu" profileras mot ett "förr". *Epoken* blir ett syntetiserande begrepp där man försöker fånga en ny tidsanda med hjälp av etiketter som "det narcissistiska samhället", "flytande modernitet", "hyperkonsumtionens samhälle" och mer lösa beskrivningar som "den postmoderna människan" eller "den nya ekonomin". Sådana schabloner kan vara användbara pedagogiska redskap, som tydliggör och förstärker tendenser. Ofta kan detta fungera fint som en debattskapande provokation, men problemet med epokiseringen är att den lätt förvandlas till ett postulat, som börjar leva ett eget liv i samhällsdebatten: "Aldrig tidigare har våra liv varit så präglade av..." McCrackens bok är närmast ett övertydligt exempel på denna tendens. Igår levde vi andra liv, nu är det radikalt annorlunda regler, ritualer och villkor som gäller.

I denna kulturanalytiska genre skapas sanningar som ofta bygger på både en förenkling av samtiden och en bristande historisk analys. Det finns här ett nuets synfel som gärna får samtiden att framstå som kaotisk, medan äldre tider framstår som mer ordnade och överblickbara.

Många av de epokiseringar som lanseras är snarare exempel på en cykliskt återvändande retorik. Läsningen av Mc-

Cracken väcker tanken på 1920-talets debatt kring hyperindividualisering och kulturell acceleration, en annan epok då man kunde uppleva att "allt fast förflyktigades".

En annan linje i McCrackens framställning baseras på en tendens i kulturforskningen att framhäva det dramatiska. Många av oss har flitigt lånat metaforer från teaterns värld, med begrepp som scenografi och koreografi. Sociologen Elisabeth Shove (2004:1) har påpekat att kulturstudiet under senare år betonat det iögonenfallande och det kan vi känna igen från en hel del av vår egen forskning.

Faran med överdramatisering blev uppenbar i ett projekt kring "Den nya ekonomins" framväxt under 1990-talet (se Löfgren och Willim 2005). Detta var en tid som i hög grad framhövdes som en vattendelare, där ekonomi och kultur vävdes samman på nya sätt och stor kraft lades ner på att markera att vi nu gick in i en ny era genom att ta spjörn mot äldre tider och förhållningssätt. Även som forskare var det lätt att gripas av den entusiastiska förändringsretoriken. Flexibilitet och kreativitet var nyckelord, begrepp som "den nya kreativa klassen", "upplevelseekonomin" och "nätverkssamhället" blev centrala.

Men bakom den hypermobila kreativa klassen och den till synes viktlösa kommunikationen i cybervärlden fanns en annan värld. Man glömde ofta att det krävdes en servicearmé av folk som måste finnas förankrade på plats för att den kreativa klassen skulle kunna röra sig snabbt mellan flygplatser, hotell, sammanträdesrum och arbetsplatser runt om i världen. Det gick strömmar av tillfällighetsarbetare, hembiträden, hotellstädare och lagerarbetare, från öst till väst i Europa, från syd till nord i Amerika. Den nya ekonomin utvecklade hela tiden omfattande materiella infra-

strukturer med rutinbetonade låglönejobb i servicesektorn, från callcenters till logistiksystem. Här visar Barbara Ehrenreichs (2001) etnografier från den nya ekonomins källarlokal, bland städerskor, servitriser och butiksbiträden i USA, på vikten av perspektivbyten. Ett exempel på denna dubbelhet har Maria Strannegård (2009) fångat i sin avhandling *Hotell Speciell*. Hon analyserar en arena där upplevelseekonomin var mycket framträdande: de nya designhotell som oavbrutet framställde sig själva som servicesamhällets avantgarde. Samtidigt som trenderna kom och gick i inredning och iscensättningen av hotellets framsida fanns den gamla ekonomin oförändrad bakom kulisserna, bland diskare och städare i de bakre regionerna.

En lärdom vi drog av studierna kring den nya ekonomin var hur lätt det var att förföras av eventmanagers, kreativitetskon-sulter och catwalksorganisatörer. Liksom magikern binder de åskådarnas uppmärksamhet genom den högra handens besvärjande rörelser, samtidigt som det avgörande arbetet sker i det fördolda med den vänstra som gör sig osynlig under bordet eller bakom ryggen. "Watch out for the left hand!" blev en av lärdomarna av att arbeta med en värld som lade så mycket kraft på iscensättning och besvärjelse.

Det obetydligas betydelse

Nu kan man med skäl hävda att mycket av dramatiseringen i 1980- och 1990-talens kulturforskning, inte minst i den post-strukturalistiska debatten med intresset för det fragmenterade, var en välmotiverad reaktion mot tidigare forsknings betoning av platsbundna fenomen, fasta identiteter och välintegrerade "kulturer". Den post-strukturalistiska vändningen kunde kännas befriande med sin betoning av uppbrott

och förnyelse. Här gavs en möjlighet att studera kulturella former i vardande, ständigt under omförhandling: "becoming" snarare än "being". Det finns all anledning att slå vakt om sådana perspektiv, men när detta är sagt bör vi fråga oss vad det är som så lätt hamnar i skymundan, när sökarljuset riktas mot det nya och föränderliga.

Ett sätt att belysa detta är att ställa en bok som McCrackens mot Daniel Millers etnografiska studie av människor längs en Londongata. Båda böckerna handlar om identitet, men med helt olika perspektiv och material. Miller fann att grannrelationer och andra traditionella gemenskaper visserligen förlorat sin kraft, men detta innebar inte att människornas liv karakteriserades av "the fragmentation, individualism and anomie that were assumed to follow from the absence of societies and neighbourhoods" (Miller 2008:6). Tvärtom såg han hur storstadsmänniskorna här byggde upp starka och stabila sociala relationer med omvärlden, genom både människor och ting. De skapade ordning i tillvaron inte minst i vardagens rutiner.

Vid läsningen av McCracken slås vi av hur det till synes föränderliga i själva verket kan vara en bevarande kraft. Människor experimenterar med livsstilar och marknadsförarna understryker gärna att en ny frisy, ett ombyggt kök eller en romantisk semester kan förvandla människors liv. Om detta drömmar många av oss då och då. Men bakom den färgglada fasaden av livsstilar och rollspel finns en seghet i vardagsvillkor och livsformer. Bakom alla "total makeovers" och lekfulla experiment finns en stabilitet och kontinuitet som bland annat återskapar klass- och könsskillnader. När vi om något decennium återvänder till 2010 är det kanske denna kontinuitet vi kommer att slås av, inte identitetslekarna. Då kanske det visar sig att det var just dessa

transformationsritualer som hjälpte till att vidmakthålla snarare än att ifrågasätta en social ordning.

Vad skulle hända om vi systematiskt vände blicken mot de processer som skapar kontinuitet och stabilitet i människors vardag? Lite provokatoriskt skulle man kunna argumentera för att de senaste femtio åren i västerlandets utveckling inte först och främst kännetecknas av snabb förändring. Slående många livsformer och kulturella fenomen visar en påfallande överlevnadsförmåga. Problemet med alla dessa vardagliga processer, som är nödvändiga för att bibehålla status quo i samhällslivet, är att de inte ter sig lika spännande att studera som dramatiska förändringar. De saknar akademisk sex appeal. För att skapa en bättre balans i samhällsanalysen måste vi fråga oss vilka aspekter av vardagslivet som är förbisedda eller ignorerade. Vad är det som blir osynligt genom att det bara tas för givet eller naturligt?

Ett försök till en sådan bakgrädsforskning föddes ur studierna kring den nya ekonomin. Några av oss gick vidare med projektet "The cultural dynamics of the inconspicuous" (Löfgren, O'Dell och Willim 2004) som syftade till att undersöka processer i vardagslivet som osynliggörs genom sin självklarhet och obetydlighet – alla de små, oflekterade handgrepp, rutiner och ritualer som med Georg Simmels (1910–11) ord "gör samhället möjligt". Många av dem upplevs som privata och personliga fenomen, men granskar man dem närmare är de kulturella i meningen att de är inlärd och socialt delade handlingsmönster – kulturella kompetenser som institutionaliseras i skiftande sociala kontexter. Sammantagna utgör de en underström i vardagen som kan skapa kontinuitet i människors liv. En analys av sådana underströmmar ställer

krav på metoder som inriktas mer mot vad människor gör än vad de säger att de gör. Detta innebär en betoning av kulturella praktiker snarare än av berättelser om identitet och mening. Ambitionen blir att försöka fånga det som inte så lätt kan fogas in i sedvanliga narrativa genrer om det egna livet och samhället, det som kan vara svårt att sätta ord på. Mindre tal om identitetsprojekt alltså, och mer om kulturella kompetenser, den implicita kunskap som människor sällan reflekterar över.

Vanans makt

I en studie av vad människor har för sig när de till synes inte gör någonting alls riktade vi in oss på aktiviteter som uppfattas som så triviala att de blir osynliga, till exempel väntan och dagdrömmande (se Ehn & Löfgren 2007, 2010). En annan sådan verksamhet är vardagliga rutiner.

Rutin kommer från franskan och betyder ursprungligen "liten väg eller stig" – något som trampas upp, och genom upprepning förvandlas till fasta vanor. Rutinen fungerar som en överlevnadsteknik. Att föreställa sig ett liv präglad av ögonblickliga impulser och kortsiktigt handlande utan bestämda vanor, vore att föreställa sig en själlös tillvaro. I det dagliga livet ställs vi inför myriader av val och handlingsalternativ och det är först i efterhand vi kan se hur somliga av dessa val blir till självklara vanor och inte längre behöver upplevas som val.

Tänk till exempel på den medelålders rökaren. När hon tog sin första cigarett någon gång på 1960-talet och övade sig att hålla den lika elegant som samtidens Hollywoodstjärnor, hade hon inte en aning om att hon var på väg in i en ny värld med dagliga rytmer, ritualer och sociala relationer – vanerökarens universum. Efterhand blev rökningen en av de rutiner som kom

att organisera hennes dag, skapa kopplingar mellan cigaretter och morgonkaffet, markera arbetspauser, erbjuda mikrobelaningar eller avstressningstillfällen i bestämda situationer. Hon lärde sig att navigera i ett landskap av askkoppar, rökpauser och andra rökare. Det är bara när hon finner sig vara utan cigaretter som hon märker deras makt eller under senare år när det skapas nya begränsningar för när och var det är tillåtet att röka.

Det finns många andra exempel på hur ett val resulterar i ett nytt landskap av rutiner, t.ex. första barnet, hus- eller bilköpet. När man väl har etablerat nya vanor verkar det som om vardagen tar hand om sig själv. Rutiner ses ofta som vardagens stödcorsett, de skapar den trygga, förutsägbara lunken, de energisparande handgreppen och förhållningssätten. Men de kan även fungera som en tvångströja i formandet av sega strukturer som låser fast människor i vanetänkande och traditionalism och blir en broms för kreativ förändring eller personlig frigörelse.

En sådan polaritet fångar dock inte rutinernas potential, deras förmåga att just i kraft av sin skenbara obetydlighet och banalitet utgöra en oberäknelig underström som kan vända livet i olika riktningar. De ifrågasätts bara när de konfronteras. Livets rutinsering innebär att handlingar, tankar och val blir självklarheter, skrivs om från aktivum till passivum: så här är det bara. Rutinerna tenderar även att försvinna ur kulturforskarens synfält. Det vida fältet mellan val och ingrodd vana är fortfarande svagt utvecklat, samtidigt som det finns flera klassiska forskningstraditioner att bygga vidare på (se diskussionen i Ehn & Löfgren 2010).

Ett problem är hur vi får kunskap om den kulturella underström av handgrepp, vanor och närmast reflexartade handlingar som rutinerna kan utgöra i människors liv.

Det finns olika analytiska strategier här. För oss blev brytpunkten ett viktigt kultur-analytiskt redskap. Antropologen Richard Wilk (2009:149ff) har talat om de två rörelserna i rutiners liv: för det första naturaliseringen, när de sjunker in i det omedvetna och självklara och sedan kulturaliseringen i situationer där de kommer upp till ytan och kan bli föremål för reflektion. Det är när vardagens lunk bryter samman eller ifrågasätts som rutiner blir synliga.

Det finns en rad sådana brytpunkter i människors liv. Det kan gälla konflikter som då mina vanor möter dina ovanor när ett nytt parförhållande etableras och rutiner ska prioriteras och synkroniseras. Det kan vara första dagen på ett nytt jobb eller den markanta omställningen i livet som det första barnets ankomst innebär eller den nya situationen som uppstår när alla barnen plötsligt är utflugna. Det kan vara skilsmässan, pensioneringen eller bara flykten till en ny bostad.

Det finns mer dramatiska kriser, som när vardagens infrastruktur bryter samman och gamla rutiner blir meningslösa och nya måste uppfinnas. Krig och naturkatastrofer är naturligtvis de mest dramatiska exemplen där hela fundamentet för vardagen rycks undan. I en etnografisk studie av livet i det belägrade Sarajevo följer Ivana Maček (2000) hur vardagen kollapsar och de mest basala rutiner blir omöjliga att upprätthålla.

En annan situation då vanans makt upphör och autopiloten inte längre fungerar är när människor drabbas av det som mot 1900-talets slut kom att definieras som "utbrändhet" (utmattningsdepression). Efter en lång tid av stress och överbelastning har livet bara blivit för mycket. Vardagen kollapsar. Plötsligt sitter människor hemma sjuk-skrivna och kan inte få vardagen att fungera – de är "rutinlösa" (Löfgren & Palm 2005).

De kan berätta om hur de enklaste vardags-ting som att gå och handla blir ett nästan övermäktigt projekt. Väl inne i snabbköpet grips de av yrsel över att inte kunde orientera sig i mängden av varor. En kvinna har berättat att hon låg sömlös i nätter och oroade sig för sin dotters kommande fyrråskalas. Hon hade helt glömt bort hur man arrangerar ett barnkalas.

Samtidigt kan vi se hur diskussionerna om utbrändhet generaliseras till en diagnos av ett samhälle där allt bara blivit för mycket.

Helt enkelt för mycket

The premise of this book is simple. The way we live is eroding our capacity for deep, sustained, perceptive attention – the building block of intimacy, wisdom, and cultural progress (Jackson 2008: 13).

Så skriver Maggie Jackson i inledningen till sin bok *Distracted. The Erosion of Attention and the Coming Dark Age*. Hennes utgångspunkt är att människor i dagens västerländska samhälle utsätts för överstimulans och mental överbelastning och är på väg in i en ny, mörk tid. Intryck, valmöjligheter, prylar, utbud av aktiviteter, information och relationer väller allt snabbare över oss. Vår uppmärksamhet blir kortare, vi flackar med blicken, tröttnar snabbare, kräver något nytt och annorlunda. Resultatet är en kulturell och social förflackning.

Trots att Jackson utnyttjar ett historiskt perspektiv glider hon ibland in i en gammal dystopisk genre. Det är en genre som lätt fastnar i problematiska diskussioner om accelererande kulturell ytlighet, ett begrepp som lätt ges metaforiska laddningar och moraliska övertoner och därför kräver kulturalytisk eftertanke. Vid läsningen av böcker som hennes kan man önska sig en

ytlighetens kulturhistoria och politik. När, var och hur dyker begreppet upp? Vem anklagar vem för ytlighet och i vilka syften? Idén om den kulturella förflackningen har en lång historia, som ofta går vilse i jämförelserna mellan förr och nu. Är människor mer ytliga och ombytliga idag än för femtio år sedan? Eller är de kulturmönster vi försöker jämföra så annorlunda i sina sätt att organisera människors liv att de inte utan vidare kan mätas i termer av mer eller mindre, djupare eller ytligare?

I diskussioner om överbelastning finns den nuets hemmablindhet, som vi nämnt tidigare. Den framträder tydligt när man jämför diskussioner om förflackning vid olika tidpunkter. Som Jonathan Crary (1999) påpekat i sin studie av uppmärksamhetens historia, oroade sig både forskare och debattörer för människors försvagade uppmärksamhet och koncentrationsförmåga i det sena 1800-talet. Även då kunde man inte minst i de växande storstäderna uppleva vad man såg som en ny överstimulans, ett vimmel av intryck och budskap. Han citerar Max Nordau som 1892 bekymrat skrev om detta och hoppades att framtida generationer skulle bli bättre på att hantera ett sådant överflöd:

Mot slutet av 1900-talet kommer vi troligen att möta en generation som kan klara av att läsa tolv kvadratmeter tidningar dagligen, att ständigt kallas till telefonen, att tänka samtidigt på världens alla fem kontinenter, att leva halva sitt liv i en tågkupé eller på ett flyg och samtidigt veta hur man kan slappna av mitt i en stad befolkad av miljoner. (Crary 1999: 30)

Drygt ett sekel senare är Nordaus utopi vardagslunk för många människor, vilket ger anledningen till att ställa frågan hur

människor utvecklar kulturella tekniker för att hantera olika former av överflöd och överbelastning. Vilka in- och omskolningsprocesser äger rum över tid?

Man behöver inte gå tillbaka till 1800-talet för att följa sådana förlopp. En föregångare till Jacksons bok kom ut i Sverige 1969, nämligen ekonomen Staffan Burenstam-Linders bästsäljare *Den rastlösa välfärds-människan*. (Den gavs för övrigt ut på nytt 2009.) Han inleder med att konstatera att ”den typiske konsumentens omgivning är en djungel av ting – en vegetation som blir allt tätare”.

Burenstam-Linder diskuterar kampen för att få tiden att räcka till i ett överflödande konsumtionssamhälle. Utgångspunkten är hur människor hanterar ett accelererande förbruk och en av de strategier han diskuterar handlar om simultan konsumtion, där olika aktiviteter lagras på varandra. Här möter vi mannen som:

dricker brasilianskt kaffe efter middagen, röker en holländsk cigarr, smuttar på en fransk cognac, läser New York Times, lyssnar till Brandenburgerkonserterna och underhåller sin fru. (Burenstam-Linder 1969:87)

Burenstam-Linder generaliserar utifrån en akademisk medelklassvärld, men det som väcker intresse är hans diskussion om olika former för kulturell förtätning. Vad tar människor till för strategier för att förhindra att livet blir ”för mycket”? Och för mycket av vad – ting, aktiviteter, krav, begär, känslor?

I intervjuerna med de utbrända mötte vi vad de såg som förlusten av sin simultan-kapacitet och konsten att hålla många bollar i luften. Nu kunde de inte längre köra bil och tala i mobiltelefon eller ens äta pizza samtidigt som de såg på TV.

Simultankapacitet eller ”multi-tasking” är en kompetens som måste förvärvas och när den är väletablerad blir den osynlig och självklar, liksom andra rutiner. De många samtidsdokumentationer och livshistorier som under 1900-talet samlats in i etnologiska arkiv och museer ger oss en möjlighet att följa sådana inlärningsprocesser. Hur såg det till exempel ut i svenska hem när Burenstam-Linders bok kom ut? Om man utgår från ett sådant fält – mediebruk och mediekonsumtion – så finns det ett intressant historiskt jämförelsematerial, dels i form av de frågelistor som Folklivsarkivet vid Lunds universitet sänt ut kring konsumtion och mediebruk och dels de detaljrika samtidsdokumentationer som gjordes genom SAMDOK-projektet vid en rad svenska museer under 1970-, 80- och 90-talen.

När människor ser tillbaka på sitt liv som mediebrukare påminns de om generationsskillnaderna. För den första generationen radiolyssnare och TV-tittare krävde det nya mediet total uppmärksamhet, man lyssnade och tittade i givakt. Inga distraktioner fick komma i vägen. För att följa rösterna eller bilderna som dök upp i vardagsrummet krävdes skarp koncentration.

Steg för steg lärde sig människor lyssna med ett halvt öra, slölyssna eller slötitta. I några av SAMDOK-hemmen från 1970-talet möter vi en ny mediekompetens. För nutida betraktare kan detta medieliv te sig mycket rutiniserat. Familjemedlemmarna har bestämda platser i soffan framför TV:n i vardagsrummet, men har samtidigt fått en helt annan simultankapacitet än förr. Radion har flyttat ut i köket och den som kommer först ner om morgonen slår på P3 som sedan fungerar som ljudkuliss för resten av dagens aktiviteter. Man läser morgontidningen, dricker kaffe och brer

marmeladsmörgås till radionyheter. Hustrun ställer strykbrädan i vardagsrummet och stryker medan hon ser på TV. Mannen fixar kassettband till bilen så han kan köra och dagdrömma med hjälp av favoritlåtarna. Vid den här tiden pågick en upphetsad debatt om tonåringar som ville läsa läxor till popmusik – detta sågs av somliga som en total nedrustning av intellektuell verksamhet. Hotet kom från kassettbandspelarna som nu hade tagit sig in i tonårsrummen.

Jämför 1970-talets hemliv med det tidiga 2000-talets. I en artikel i *Time* från 2006 besöker journalisten en familj i södra Kalifornien, där medielandskapet är välutvecklat. Tonårssonen jagar bilder på Google för sin Windows Media Player slide show, samtidigt som han chattar med några kompisar. I bakgrunden musiken från iTunes och någonstans på skärmen finns en Word-fil, där han ibland skriver en rad eller två för en skoluppsats. Hans syster har samma strategi: ”You just multitask” förklarar hon för reportern (Wallis 2006), som frågar sig vad denna digitala jonglering gör med individen och familjen.

Historiska exempel som dessa påminner oss om hur olika generationer och grupper utvecklar skiftande kompetenser för simultan hantering, men även hur vissa former av ”multitasking”, framförallt då tekniska innovationer, får mer uppmärksamhet än andra. Burenstam-Linder talar irriterat om den nya ovanan att raka sig i bilen med hjälp av de nya elektriska rakapparaterna, men det finns andra former i bilkörandets simultanaktiviteter som han tar för givna eller inte längre upplever som just simultankapacitet. Att lära sig köra bil kräver stor uppmärksamhet, som varje nybörjare vet. Här finns inte något utrymme för ”multitasking”. Efterhand som körandet utvecklas till en mer medita-

tiv rutin skapas det utrymme för andra parallella sysslor, som att dagdrömma, lyssna på radio eller tala i mobiltelefon.

Poängen är att simultankapacitet är en teknik som finns i alla tider och sammanhang, men som ofta blir osynlig när de underliggande rutinerna ses som självklarheter. Dessa är mödosamt inlärda kompetenser som varierar från generation till generation. Bondhustrun i 1800-talets samhälle lärde sig andra kombinationer av simultankapaciteter än tonårsflickan som zappar mellan medier, men att försöka jämföra deras två vardagsvärldar i termer av mer eller mindre blir återigen svårt. I simultankapacitetens värld blir rutiniseringen en teknik för att kunna göra flera ting på samma gång, att lagra handlingar på varandra: dagdrömma vid löpande bandet eller under skogsarbetet, äta frukost till radiolyssnande och tidningsläsande, passa småbarn och laga mat samtidigt.

Simultankapaciteten ger oss möjlighet att se bestämda aspekter i rutinernas liv. Rutiners överlevnadsförmåga och stabiliserande kraft beror inte minst på i vilken grad de förankras i varandra. Vi kan se hur de kombineras och smälter samman till en helgjuten praktik, där de enskilda elementen försvinner ur synhåll. I simultankapacitetens värld har t.ex. telefonerandet och TV-tittandet visat sig vara aktiviteter som lätt kan kombineras med andra. För att förstå hur rutiner blir till mönster måste vi alltså undersöka hur delarna hänger samman.

Här blir rytmanalysen ett av de fält som kan utvecklas. Som Mika Pantzar och Elizabeth Shove (2010) påpekat är dygnets och veckans rytm fortfarande styrande för människors rutiner. En överväldigande majoritet européer stiger upp kring sju och går i säng vid elvatiden. De tidpunkter när människor loggar in sig på nätet eller använder mobiltelefon uppvisar även de

markanta rytmer. Den seghet som man möter här berättar något om stabiliserande krafter i människors liv.

Simultankapaciteten är ett sätt att hantera ett överflöd av aktiviteter och intryck, en annan strategi handlar om att välja bort, ignorera och glömma. Några år efter Max Nordaus bekymrade tankar om det överlastade storstadslivet skrev Georg Simmel (1903, 1981) om hur storstadsmänniskan lärde sig navigera i floden av människor och intryck, inte minst genom att lära sig ignorera, att bortse från, slå dövörat till. Det gällde att träna sig i konsten att inte distraheras utan finna ett fokus i bruset från omgivningen. I storstadsmiljöerna avslöjade sig lantisarna på besök. Dem kände man igen på deras stirrande blickar, gapande munnar och bristande förmåga att synkronisera sina kroppsrörelser med människohavet de rörde sig igenom.

Om ignorans och bortväljande är två strategier så finns det en rad andra som förhindrar mental överbelastning. Det är tekniker för att glömma, gömma eller kasta bort. I sin bok *A Field Guide to Getting Lost* (2005) har Rebecca Solnit noterar att det i kulturforskningen ofta saknas verktyg och begrepp för att hantera nedbrytningen och försvinnandets faser. Utan denna kompetens skulle våra liv vara kaotiska och vi skulle sakna möjlighet att ta in det nya. Vi har därför all anledning att utveckla analysen av kulturell förslitning av ting, tankar och föreställningsvärldar som försvinner och glöms bort. Nybildning kräver oavbruten kulturell nedbrytning. Lite valhant använder vi gärna metaforer för att beskriva sådana processer. Vad betyder det till exempel att påstå att en symbol töms på mening, en utsaga blir en sliten fras, en bild bleknar, en ritual blir till en mekanisk rutin eller att ett teoretiskt resonemang känns trött?

Rutiner som konfliktarena

När vi arbetade med rutiner slogs vi av de starka känslor som kunde omge dessa vardagliga aktiviteter. Emotionella utslag är en analytisk väckarklocka om att här händer något viktigt. Det kan vara värderingar av rätt och fel, bra och dåligt eller konflikter kring mina vanor och andras ovanor.

Ordet rutin har ofta en nedsättande klang. Det kan användas för att ignorera eller nedvärdera andras aktiviteter och prioriteringar. "Det är bara en vana", kan man säga med axelryckning, "ingenting att bråka om". Men vanor är tvärtom något som människor gärna bråkar om. En bidragande orsak är att vanan sätter sig i kroppen, som en del av mig och min person. Om ifrågasätts eller förringas kan människor känna sig personligen attackerade. Rubba inte mina rutiner!

I sin studie av parrelationer i Köpenhamn diskuterar Sarah Holst Kjær (2009) hur vardagsrutiner lätt blir en konfliktarena. Hon följer unga par från diskbänken till TV-soffan och visar hur viktigt det är för dem att synkronisera sina individuella vanor till gemensamma rutiner. I denna synkronisering av kropp och medvetande gör de sig till ett par. De försöker hitta en gemensam rytm, men hamnar ofta i argument om vardagliga beteenden hos den andra som de finner "vansinnigt irriterande". Samtidigt reproduceras stereotyper av manligt och kvinnligt och används som argument för vad som är viktigt eller inte. Vem är experten i köket eller vardagsrummet och hur talar man om rätt och fel? I dessa inledningsmanövrar kan livslånga hierarkier och fasta arbetsdelningar skapas. Här kan vi möta människors uppfattning av vissa rutiner som icke förhandlingsbara, eftersom de blivit så starkt knutna till den egna identiteten.

Små vardagsvanor kan även bli rituella markeringar av stor betydelse. En kvinna berättade att hon och hennes man skapat en rutin som innebar att den som kom först till badrummet varje kväll satte tandkräm på den andras borste. Ett kärleksfullt tecken på omtanke. En kväll kommer hon ut i badrummet efter mannen men hittar ingen tandkräm på borsten. "Då insåg jag plötsligt att vårt äktenskap nöts sönder", sa hon och anade att skilsmässan väntade.

Ritualiserade rutiner kan markera gemenskap, men även över- och underordning, inte bara i parförhållandet. De kan signalera att något mer än vardagliga sysslor är involverade här, en mikropolitik som handlar om makt, känslor och starka värderingar. Prefixet *mikro-* markerar att styrkan i rutinernas liv är att de oftast inte ses i termer av makt eller politik. Det är genom de många negativa definitionerna av rutiner som osynliga eller obetydliga de får sin kraft. När, var och hur blir vardagliga situationer känsloladdade och hur kopplas detta till över- och underordning?

På modernitetens bakgårdar kan man under de senaste seklen finna människor som anklagas för att sitta fast i gamla vanor och slitna hjulspår – människor som inte förmår bryta sig ur vanans makt. För eliter har "sådana människor" ofta blivit ett reformprojekt, eftersom deras beteenden upplevs som en broms för moderniseringen av arbete, familj och konsumtion. Av intellektuella har de därför ofta beskrivits som oflexibla och motvilliga till förändring och dessa reformobjekt kan under historiens gång ta olika skepnader: allmoge, arbetarklassmän, hemmafruar, immigranter. På ytan kan sådan kritik handla om att fastna i rutinens tvångströja, men det finns ofta andra agendor med i spelet. Debatten laddas med genus, etnicitet och inte minst

klassmetaforer och ofta sker dessa laddningar indirekt eller omedvetet.

Hur händer klass?

I 1900-talets diskussioner kring rutiner kan vi se hur medelklassens världsbild naturaliseras till allmängiltiga psykologiska modeller, av intellektuella, forskare och debattörer, som Beverly Skeggs (1997) visat. McCrackens bok är ett bra exempel på detta osynliggörande av klass. Här finns inte tillstymmelsen av ett klassperspektiv och boken allmänliggör istället en medelklassens världsbild, där förändring är ett eftersträvarsamt och ständigt tillstånd. Sitt inte fast i gamla mönster, var kreativ! Här som i många andra sammanhang blir klass något som hör det förflutna till. Det argumenteras för att människor idag inte kan kopplas till speciella sociala skikt, gamla klassbaserade kategorier har upplösts, men sådana påståenden kan lika gärna vara resultatet av en kult av individualism – ”inte tillhör jag något kollektiv”.

Att klass försvunnit från den officiella debatten innebär inte att begreppet representerar en förlegad problematik, det är snarare så att klass gömmer sig i andra diskurser om livsstilar eller etnicitet till exempel. Det finns därför all anledning att leta efter klass i oväntade eller undantagna situationer, till exempel i rutiner.

I en studie av äktenskapskonflikter (Lindvall 1983) möter vi paret som för en ständig kamp om dörren till köket. Lika säkert som mannen håller den öppen, lika säkert är att hustrun stänger den med en irriterad smäll. Deras olika rutiner visade sig ha en klassbakgrund. Han hade växt upp i en arbetarklassmiljö där köket var hemmets varma centrum, en plats där alla samlades och mängder av aktiviteter försiggick. I hennes överklassuppväxt var köket

en plats uteslutande för matlagning och matos måste absolut hindras från att söka sig in i resten av lägenheten – det var opassande dofter i en värld där det ska finnas en separat tid och plats för allting.

Att lära sig stänga eller öppna köksdörren blev en läxa i skilda klasskulturer. Liknande inlärningsprocesser har Adrienne Kusserow analyserat i sina etnografiska studier av barnuppfostran i olika klasser i New York. Inledningsvis följer hon en överklasskvinnor som guidar sin dotter genom Manhattans sociala landskap. Med hakan upp och kroppen rank stegar hon självsäkert längs gatan med dottern arm i arm. När de närmare sig en hemlös man, bryter hon inte konversationen om deras weekendplaner, hon ger bara dotterns arm ett extra tryck, sätter näsan i vädret och håller distans till mannen på trottoaren.

Liza responds to the movements of the mother's body, its subtle waves, crescendos and decrescendos in voice and posture, the way she is brought closer in or let loose to wander a few feet at various moments. In this way meaning slides (often, but not always, unconsciously) from one generation to another. (Kusserow 2004: x)

Det är sådana subtila signaler, omedvetna antydningar och snabba ögonkast som vi har anledning att leta efter. Det är på sådana oansenliga sätt som klass kan gestaltas i högst skiftande sammanhang. Folk kanske inte så gärna talar om klass, men deras känsla för klass kan vara väl utprägnad även om denna läroprocess är omedveten.

När vi samlade material om en så trivial aktivitet som att stå och vänta i en kö fann vi att det emotionella engagemanget ofta var starkt i hur man fick uppföra sig där

och varför det kunde vara så provocerande med folk som försökte tränga sig före. För att förstå detta måste man utgå från att kön är en 1800-talsinstitution, ett vardagligt fenomen som bär med sig stora frågor som rättvisa och demokrati. Som en modern institution ersatte den ett beteende där det var självklart att människor som väntade på tjänster eller varor förväntades ge förtur åt alla med högre rang.

Klass och genus är närvarande när det moraliseras över rutiner, i termer av bra och dåligt, rätt och fel. Vem avgör vilka rutiner som är rationella och vilka som bara blockerar för förändring och begränsar kreativitet? I modernitetens historia kom det rutinmässiga att kopplas till hemmet och kvinnan. Feminiseringen av vissa aktiviteter som småsysslor och rutiner befäste en underordning. Män går ut i världen till arbetsprojekt, kvinnor stannar hemma och ”gör ingenting särskilt”.

I det tidiga 1900-talets samhälle fanns även reformprojekt som gick ut på att folket skulle lära sig rationella och moderna rutiner – leva effektiva liv och inte bara vara traditionens slavar. Vi möter denna debatt till exempel i tayloriseringen av både industri- och hemarbete. I ett senare skede av 1900-talet blev sådana moderniserande rutiner förlegade, nu gällde det istället att vara kreativ och improviserande, men klassdimensionen fanns kvar.

Bakom diskussionerna om identitetspel och ”total makeovers” kan ojämlikheter baserade på klass, genus och etnicitet reproduceras eller ifrågasättas i de mest lågmälda situationer. Till synes triviala aktiviteter kan upprätthålla en könsordning och frågor om klass dyker upp i de mest överraskande sammanhang. Gränser dras upp i situationer som på ytan verkar vara helt utan inslag av klass, hierarkier eller marginalisering. Indirektheten blir här ett

starkt medel – det handlar om mikropolitikens makt.

Analytiska vägar

Arbetet med att få syn på rutiner leder till den mer generella frågan om hur man kan forska kring det till synes obetydliga. När det gäller de olika processer vi beskrivit känns den kulturanalytiska begreppsapparaten fortfarande både valhänt och torftig. Studiet av svårfångade processer som de vi nämnt kräver en metodologisk uppfinningsrikedom och ett ständigt sökande efter annorlunda och förbisedda material. Här krävs även mer av etnografisk närläsning och täta beskrivningar, som då antropologerna Darrah, Freeman och English-Lueck (2007) följde de dagliga aktiviteterna i fjorton amerikanska familjer, för att se hur man utvecklade tekniker för att få en stressad vardag att fungera.

I vårt eget projekt om ”att göra ingenting” blev det nödvändigt att kombinera en rad metoder och experimentera sig fram. När vi skulle undersöka väntandets kulturella och sociala organisation började vi med att be människor skildra konkreta situationer av väntan. Sedan gav vi oss ut för att observera väntan i olika miljöer. Det visade sig vara inte så lätt (se Ehn 2009). Vi tillbringade timmar med anteckningsblock och kamera på järnvägsstationer, men kom oftast hem med noteringar och foton som inte riktigt ledde någonstans. Det lossnade först efter en historisk analys av hur människor lärt sig vänta och köa som järnvägsresenärer. När stationslivet var nytt och oprövat framträdde de kompetenser man måste lära sig mycket tydligare (se Löfgren 2009) och efter denna historiska rekonstruktion var det lättare att se vilken koreografi som fanns i nuet.

Det var också till stor hjälp att se hur konstnärer och författare hanterat fenome-

net väntan. Som Neil Cummings (1993) påpekat arbetar ofta samtidskonstnärer med homeopatiska tekniker – att se och avbilda ett fenomen i extrem förtunning eller koncentration. Här handlar det om att våga sig mycket nära och mycket långt bort från tingen, att öva sig i både närsynthetens och den förströdda blickens konst eller att försöka fixera det vi bara uppfattar som en förbipasserande skugga i ögonvrån. Exempel på sådana homeopatiska tekniker fann vi hos konstnären Hatty Lee som tillverkat avskalade och minimalistiska bilder av väntrum där hon försökt få fram de detaljer som ger dem deras speciella karaktär: vita väggar, en rad stolar på syntetgrön matta, en slokande blomma i hörnet.

Vi fick också inspiration av koreografen Akram Khans balett *Bahok*. Där gestaltas en grupp människor som strandat i evig väntan på en flygplats – en avskalad scen där den enda dekorationen är en rasslande tavla med budskap som *Delayed*, *Cancelled* och *Please Wait*. Gruppen av dansare spelar ut de blandade känslorna av leda, frustration och nyfikenhet bara genom att utnyttja kroppsspråket. Samtidskonstnärer som dessa bedriver en typ av experimentell kulturanalys som kan öppna för annorlunda perspektiv.

Analogier och metaforer är andra kulturanalytiska verktyg. De har hjälpt oss att se rutiner ur nya synvinklar, inte minst deras subversiva potential. De kan förefalla som en ändlös repetition, "more of the same", men som Tom O'Dell (2006) påpekat, kan det under ytan döljas gradvisa förändringar. Han kallar processen "cultural backdraft". Baksug är en brandbekämpningsterm som beskriver det bedrägliga lugn som kan råda på en brandplats, varken eld eller rök. Under ytan pyr glöden långsamt men osynligt och i samma ögonblick som dörren till rummet slås upp, explo-

derar det i flammor genom syretillförseln. På samma sätt kan dagliga rutiner plötsligt flamma upp i konflikter eller drastiska förändringar. I sådana transformationer kan frågan om en stängd köksdörr, tandkräm på borsten eller min plats i kön visa sig handla om något helt annat än vardagslunken. Stora frågor om vad som är normalt eller passande kommer upp till ytan.

Vardagens överraskningar

Mycket av det vi diskuterat handlar om det händelsefattiga eller mycket privata i människors liv, något som sker på modernitetens bakgårdar snarare än i det offentliga livet. Men som vi försökt visa är dessa oansenliga privata aktiviteter och föreställningar baserade på en delad förståelse. De är kulturellt organiserade och inlärda på sätt som blir tydliga först när de verbaliseras och blir föremål för reflektion och diskussion.

Vi har bara berört några av dessa bakgårdsaktiviteter. Det finns många fler kulturella processer som vi ofta missar i kulturanalysen. Därför finns det all anledning att fortsätta leta här, inte minst efter fenomen som inte låter sig fångas i väl-etablerade kategorier utan lever i mellanrum eller sprickor, ställs i skuggan och blir otydliga, irrationella eller motsägelsefulla – ett slags kulturanalysens restkategorier. Det finns så mycket som bara anas eller skymtas i ögonvrån, känslor, stämningar och tankar som glimtar förbi eller sådant som mer eller mindre systematiskt ignoreras. En sådan kulturforskning kräver både arbete med vitt skilda materialkategorier, nya begrepp för det svårbestämbara och inte minst en experimentell metodologi som ger ord åt det svärfångade. Tillsammans utgör dessa undflyende aktiviteter en viktig del av den

vardagens infrastruktur som gör samhället möjligt.

Litteratur

- Burenstam-Linder, Staffan, 1969. *Den rastlösa välfärds människan*. Forum, Stockholm.
- Crary, Jonathan, 1999. *Suspensions of Perception. Attention, Spectacle, and Modern Culture*. The MIT Press, Cambridge, Mass.
- Cummings, Neil (ed.), 1993. *Reading Things*. Chance Books. London
- Darrach, Charles N., James M. Freeman, and J. A. English-Lueck, 2007. *Busier Than Ever! Why American Families Can't Slow Down*. Stanford, : Stanford University Press, Calif.
- du Gay, Paul, 2003. The Tyranny of the Epochal: Change, Epochalism and Organizational Reform. *Organization* 10:663–6.
- Ehn, Billy, 2009. Lära sig se på nytt. I: Arvastson, Gösta & Ehn, Billy (red.), *Etnografiska observationer*. Studentlitteratur, Lund.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar, 2007. *När ingenting särskilt händer*. Symposion, Stockholm.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar, 2010. *The Secret World of Doing Nothing*. California UP, Berkeley.
- Ehrenreich, Barbara, 2001. *Nickel and Dimed, On (Not) Getting By in America*. Metropolitan Books, New York.
- Kjær, Sarah Holst, 2009. *Parforholdets laboratorium. Kulturelle forestillinger, kropsligheder og materialiteter*. Museum Tusculanum, Köpenhamn.
- Kusserow, Adrie, 2004. *American Individualisms. Child Rearing and Social Class in Three Neighborhoods*. Palgrave Macmillan, New York.
- Lindvall, Karin, 1983. Oförklarliga rus och moraliska rum. Om vardagliga tolkningar och förklaringar. I: Arnstberg, Karl-Olov (red.), *Korallrevet*. Om vardagens kulturmönster. Carlsson, Stockholm.
- Löfgren, Orvar, 2008. Motion and Emotion. Learning to be a Railway Traveller. *Mobilities*, Vol. 3, No. 3: 389–409.
- Löfgren, Orvar & Willim, Robert (eds.), 2005. *Magic, Culture and the New Economy*. Berg, Oxford.
- Löfgren, Orvar, O'Dell Tom och Willim, Robert, 2004. Home Made: The Cultural Production of the Inconspicuous. (www.etn.lu.se/homemade/)
- Löfgren, Orvar & Palm, Anne-Marie, 2005. Att kraschlanda i sjukskrivning. I: Jönsson, Bodil & Löfgren, Orvar (red.), *Att utmana stressen*. Studentlitteratur., Lund
- Macek, Ivana, 2000. *War Within. Everyday Life in Sarajevo under Siege*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.
- McCracken, Grant David, 2008. *Transformations. Identity Construction in Contemporary Culture*. Indiana University Press, Bloomington
- Miller, Daniel, 2008. *The Comfort of Things*. Polity Press, Cambridge.
- O'Dell, Tom, 2006. Cultural Back-Draft. In: Löfgren, Orvar & Wilk, Richard (eds.), *Off the Edge. Experiments in Cultural Analysis*. Museum Tusculanum Press, Copenhagen. (Also as special issue of *Ethnologia Europaea*, Vol. 35, No. 1–2.)
- Pantzar, Mika & Shove, Elizabeth 2010. Temporal Rhythms as Outcomes of Social Practices: a Speculative Discussion. *Ethnologia Europaea*, No. 1.
- Shove, Elisabeth, 2003. *Comfort, Cleanliness and Convenience. The Social Organization of Normality*. Berg, Oxford.

- Simmel, Georg, 1910–11. How is Society Possible? *American Journal of Sociology*, Vol. 16.
- Simmel, Georg 1981. *Storstaden och det andliga livet*. Korpen, Göteborg.
- Solnit, Rebecca 2005. *A Field Guide to Getting Lost*. Viking, New York.
- Strannegård, Maria, 2009. *Hotell Speciell*. Liber, Malmö.
- Wallis, Claude, 2006. The Multitasking Generation. *Time Magazine*, March 27, 2006
- Wilk, Richard, 2009. The Edge of Agency. Routines, Habits, and Volition. I: Shove, Elisabeth, Trentman, Frank & Wilk, Richard (eds.), *Time and the Rhythms of Everyday Life. New Agendas and Directions*. Berg: New York.